

SECUNDAIR ONDERWIJS

Onderwijsvorm: **KSO**

Graad: **derde graad**

Jaar: **derde leerjaar**

Studiegebied **Beeldende kunsten**

COMPLEMENTAIR GEDEELTE

Optie(s): **Bijzondere beeldende vorming**

Vak(ken):

AV Esthetica

2 lt/w

Vakkencode: **EX-a**

Leerplannummer: **2004/250**
(Nieuw)

INHOUD

Visie	2
Beginsituatie	3
Algemene doelstellingen	4
Leerplandoelstellingen / leerinhouden.....	5
Pedagogisch-didactische wenken en timing	10
Minimale materiële vereisten.....	16
Evaluatie	17
Bibliografie	20

VISIE

Het is voor de studenten 7de jaar bijzondere beeldende vorming die de ambitie hebben door te stromen naar het hoger kunstonderwijs, een noodzakelijke verrijking kennis te maken met reflectie - items over kunst en over items van het actuele kunstgebeuren in het bijzonder.

Naast beeldende kunsten komen ook andere kunstvormen ruim aan bod: bezochte dansvoorstellingen worden besproken, muziek, film en theater krijgen een plaats. Het vak esthetica leert de studenten omgaan met beelden, klanken en andere al dan niet zintuiglijkheden. Bij dit leerproces is er grote ruimte voor de inbreng van de leerlingen.

Het vak esthetica geeft aandacht aan een procesgerichte omgang met diverse kunstuitingen en aan het eigen creatieve proces van de studenten.

Esthetica leert de jongeren voeling te hebben met de wereld van de kunstenaar en zijn invloed op het ontstaansproces van het kunstwerk.

De leerkracht esthetica reikt de studenten een raster van aandachtspunten en invalshoeken aan, steeds refererend naar actuele kunst, cultuur en maatschappij, naar andere culturen, naar het culturele verleden, naar kunstfilosofische opvattingen en niet te vergeten naar hun eigen artistieke creaties en leefwereld! De jongeren wordt aldus een ruim kader aangeboden dat hen in staat zal stellen bij toekomstige confrontaties met kunst, cultuur en ideeën over kunst een kritische houding aan te nemen.

De ontwikkeling van het esthetisch gevoel en oordeel maakt deel uit van een groeiproces waarin openheid en verdraagzaamheid belangrijke waarden zijn.

Esthetica is geen geïsoleerd vak! De permanente link naar de artistieke vakken, het ateliergebeuren, naar het vak kunstgeschiedenis, naar de maatschappij van gisteren, vandaag en morgen, kortom naar de volledige leer- en leefomgeving van de jongeren is onontbeerlijk.

Aanbieden van vak(ken):

- Het vak esthetica kan al dan niet op een geïntegreerde wijze aangeboden worden. (De verhouding in totale tijdsbesteding, op jaarbasis, blijft echter behouden.) Het is de keuze van de school, in overeenstemming met zijn profiel, om geïntegreerdheid in lesorganisatie toe te passen.

Vb. Om een concrete en efficiënte actuele kunstduiding mogelijk te maken, zouden de lessen esthetica aan de lessen kunstgeschiedenis kunnen worden gekoppeld. Dit geeft de mogelijkheid op regelmatige basis binnen voorziene lestijden met de groep ateliers van kunstenaars, tentoonstellingen, musea, galerieën... te bezoeken en ter plaatse les te geven.

- Vakken (volgens administratieve vakbenaming) kunnen om praktische/ pedagogische redenen geïntegreerd/geclusterd worden aangeboden. (Opgelet, wezenlijk blijft vak met de daar aangekoppelde administratieve vakbenaming bestaan.) Het is aan de school om bij het gebruik van clustervakken hieraan een duidelijke visiegerichtheid te koppelen met het daar bijhorende geregistreerde en ter kennis gegeven evaluatiebeleid.

BEGINSITUATIE

De leerlingen die starten in het 7de jaar bijzondere beeldende vorming, hebben reeds een diploma secundair onderwijs behaald of hebben een gelijkwaardige opleiding in het buitenland verworven.

Een heterogene groep betreft voorkennis:

De cultuurhistorisch voorkennis is erg verschillend: sommige leerlingen hebben kunstgeschiedenis gehad, andere niet. De meerderheid heeft nooit met het vak esthetica kennis gemaakt.

Een homogene groep betreft creativiteit en motivatie:

Wel hebben ze allemaal een bijzondere band met kunst. De leerlingen wensen zich immers dit schooljaar voor te bereiden op hoger kunstonderwijs. In dit kader staat het ontwikkelen van artistieke vaardigheden en inzichten centraal. Zij vormen een gemotiveerde groep voor het vak esthetica.

Gedifferentieerd lesgeven?

Bij aanvang van het schooljaar kan het zinvol zijn de studenten volgens kunsthistorische voorkennis in groepen te verdelen. Dit geeft de mogelijkheid het aanbod gericht af te stemmen op de groep.

ALGEMENE DOELSTELLINGEN

De leerling:

- komt in contact met diverse (toegepaste) kunstvormen en decoratiewijzen;
- leert kunst en decoratie waarderen;
- is in staat zich te documenteren i.v.m. vooropgestelde items;
- kan de wereld rondom hem observeren en beschrijven en leert respect opbrengen voor eenieders persoonlijkheid.

Taalvaardigheid.

- *RECEPTIEVE TAALVAARDIGHEID in het Nederlands:*

-In staat zijn om als luisteraar en/of lezer - in het Nederlands - op adequate wijze een gesproken, geschreven of audiovisuele boodschap te ontvangen en te verwerken.

-De instructies begrijpen en opvolgen.

- *FUNCTIONELE TAALVAARDIGHEID*

-Informatief luisteren en lezen.

-Hanteren van gepaste taal en omgangsvormen.

Leerstrategieën:

- Leren leren

De leerling zullen strategieën ontwikkelen om thuis, op school of elders zo zelfstandig mogelijk te leren. Het gaat hierbij om strategieën als studievaardigheden (het maken van een uittreksel, het onderscheiden van hoofd- en bijzaken), remedieerstrategieën, probleemoplossende vaardigheden en onderzoeksvaardigheden.

- Leren reflecteren op het leer- en werkproces

De leerlingen leren door na te denken over het eigen functioneren zicht te krijgen op en sturing te geven aan het eigen leer en werkproces. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om het maken van een werkplanning.

- Leren uitvoeren

Dit betekent dat de leerlingen leren om in zo veel mogelijk herkenbare situaties een aantal schoolse vaardigheden verder te ontwikkelen. Het gaat om vaardigheden zoals het lezen van teksten, informatie in verschillende gegevensbestanden opzoeken, selecteren, verzamelen, ordenen; goed en veilig omgaan met materialen, gereedschappen apparatuur en rekenvaardigheden (zoals meten) toepassen. Er wordt daarbij mede gebruik gemaakt van informatie - en communicatietechnologie.

- Leren reflecteren op de toekomst

De leerlingen leren door na te denken over het eigen functioneren zicht te krijgen op hun eigen toekomstmogelijkheden en interesses en zicht te krijgen op beroepen, de beroepspraktijk en de actuele ontwikkelingen daarbinnen.

Relatie leerplandoelstellingen en leerinhouden:

Gezien de eigenheid van het vak is het noodzakelijk te werken met een open leerplan. Indien de leerkracht niet in staat is om alle leerinhouden in dezelfde mate aan bod te laten komen zal hij/zij een verantwoorde keuze maken. Hij/zij kan zich daarbij laten leiden door het profiel van de optie. In één praktische opdracht kunnen uiteraard meerdere leerinhouden van toepassing zijn.

De leraar moet er wel op toezien dat alle leerplandoelstellingen gerealiseerd of nagestreefd worden.

LEERPLANDOELSTELLINGEN / LEERINHOUDEN

ESTHETICA

2 lestijden/week

DECR. NR.	LEERPLANDOELSTELLINGEN De leerlingen kunnen	LEERINHOUDEN
1	A openheid van geest ontwikkelen voor kunst vanuit de invalshoek esthetica . B kunst 'lezen' in relatie tot esthetica . C verworven inzichten toepassen met betrekking tot esthetica .	1 Esthetica • Waaruit bestaat kunstappreciatie • Filosofie van de esthetische ervaring • Kunstfilosofie • Relatie ethiek, politiek en esthetiek
2	A openheid van geest ontwikkelen voor kunst vanuit de invalshoek schoonheid . B kunst lezen in relatie tot schoonheid . C verworven inzichten toepassen met betrekking tot schoonheid .	2 Schoonheid • Nabootsen (mimesis) van werkelijkheid • Imitatie van kunstwerken • Het subjectieve gevoel en objectiviteit • Het welbehagen zonder doel of begrip • Het schone en het goede • Het sublieme en het schone • De argwaan tegenover het schone
3	A openheid van geest ontwikkelen voor kunst vanuit de invalshoek relatie zintuiglijke en de pure gedachte . B kunst lezen in relatie tot de relatie zintuiglijke en de pure gedachte . C verworven inzichten toepassen met betrekking tot de relatie zintuiglijke en de pure gedachte .	3 Relatie zintuiglijke en de pure gedachte Zintuiglijkheid • Het zintuiglijke • Het reële • Het virtuele Bovenzintuiglijke / de pure gedachte • Wat zich onttrekt aan de waarneming (Metafysica) • Onttrekken van levensbeschouwelijke visies • De betekenis van het bestaan • Het zijn en het niet-zijn

DECR. NR.	LEERPLANDOELSTELLINGEN De leerlingen kunnen	LEERINHOUDEN
4	A openheid van geest ontwikkelen voor kunst vanuit de invalshoek van het creatieve proces. B kunst 'lezen' in relatie tot het creatieve proces. C verworven inzichten toepassen met betrekking tot het creatieve proces.	4 Het creatieve proces • Meer dan eenvoudig ambacht • Inspiratie • Bronnen van creativiteit • Absolute vrijheid • Idee en zintuiglijke aanschouwing
5	A openheid van geest ontwikkelen voor kunst vanuit de invalshoek kunstactoren. B kunst 'lezen' in relatie tot kunstactoren. C verworven inzichten toepassen met betrekking tot kunstactoren.	5 Kunstactoren • Utopische kracht van de kunst • De kunstenaar en zijn autonomie • De rol van de beschouwer • De rol van de tentoonstellingsmaker • De rol van de kunsthandel • De rol van cult. evenementen (vb Documenta)
6	A openheid van geest ontwikkelen voor kunst vanuit de invalshoek kunst en realiteit. B kunst 'lezen' in relatie tot kunst en realiteit. C verworven inzichten toepassen met betrekking tot kunst en realiteit.	6 Kunst en realiteit • Harde realiteit • Het leugenachtige en het waarheidsgetrouwe (vb perspectivisch bedrog) • Afschaduwning van de werkelijkheid • Artefact / natuurlijk object • Nutteloosheid • Vrijblijvendheid • Consumeerbaar (vb televisie) • Vergankelijkheid
7	A openheid van geest ontwikkelen voor kunst vanuit de invalshoek rede en gevoel. B kunst 'lezen' in relatie tot rede en gevoel. C verworven inzichten toepassen met betrekking tot rede en gevoel..	7 Rede en Gevoel • Emotie • Naïeve • Het sentimentele • De roes

DEC.R. NR.	LEERPLANDOELSTELLINGEN De leerlingen kunnen	LEERINHOUDEN
		• Catharsis (zuivering of loutering) • Het kuddedier • Passie • Driften • Oorsprong van ons eigen(aardig) verlangen • Het decadente • Het sacrale het sublieme • Leven en dood • Het imaginaire • Paradigma (voorbeeld/ model) • Kracht van de negatie • Tegengestelde denken • Andere
8	A openheid van geest ontwikkelen voor kunst vanuit de invalshoek levensbeschouwelijke visies. B kunst 'lezen' in relatie tot levensbeschouwelijke visies. C verworven inzichten toepassen met betrekking tot levensbeschouwelijke visies.	8 Levensbeschouwelijke visies • Geestesstromingen en het wereldbeeld in relatie tot de hedendaagse en actuele kunst • Licht en wijsheid • Kunstreligie (uitwendige>sculptuur,cultus,...)
9	A openheid van geest ontwikkelen voor kunst vanuit de invalshoek religie, de mythe, sage en epos. B kunst 'lezen' in relatie tot religie, de mythe, sage en epos. C verworven inzichten toepassen met betrekking tot religie, de mythe, sage en epos.	9 Religie, de mythe, sage en epos • Oude Europa (antieke) • Scandinavische (vb Finse Kalevala) • Niet-Europese • Actuele kunstenaars
10	A openheid van geest ontwikkelen voor kunst vanuit de invalshoek kunsterfgoed. B kunst 'lezen' in relatie tot kunsterfgoed. C verworven inzichten toepassen met betrekking tot kunsterfgoed.	10 Kunsterfgoed • Oude stromingen in de hedendaagse en actuele kunst • Recycleren van beelden/klanken en kunststromingen • Andere items

DECR. NR.	LEERPLANDOELSTELLINGEN De leerlingen kunnen	LEERINHOUDEN
	11 A openheid van geest ontwikkelen voor kunst vanuit de invalshoek tijd . B kunst 'lezen' in relatie tot tijd . C verworven inzichten toepassen met betrekking tot tijd .	11 Tijd • Van het beschouwen • Het ogenblik • Het onbeweeglijke werk • Levenstijd • Projectie van het verleden
gi	12 A openheid van geest ontwikkelen voor kunst vanuit de invalshoek lichaam en identiteit . B kunst 'lezen' in relatie tot lichaam en identiteit . C verworven inzichten toepassen met betrekking tot lichaam en identiteit .	12 Lichaam en identiteit • Sensuele • Performance • Body Art • Andere
	13 A openheid van geest ontwikkelen voor kunst vanuit de invalshoek kunst en zijn onmiddellijke omgeving . B kunst 'lezen' in relatie tot kunst en zijn onmiddellijke omgeving . C verworven inzichten toepassen met betrekking tot kunst en zijn onmiddellijke omgeving .	13 Kunst en zijn onmiddellijke omgeving • Onderdanigheid van sokkel en kader in de zelfstandige beeldenkennis • Op zichzelf staand ding • Wezenskenmerken /van buitenaf • Begrensdheid
	14 A openheid van geest ontwikkelen voor kunst vanuit de invalshoek geografie . B kunst 'lezen' in relatie tot geografie . C verworven inzichten toepassen met betrekking tot geografie .	14 Geografie • Nieuwe geografie in de actuele kunst • Mondialisering • Het belang van het Verre Oosten • Nieuwe kunstencentra • Collectiviteit
	15 A openheid van geest ontwikkelen voor kunst vanuit de invalshoek analyse en synthese . B kunst 'lezen' in relatie tot analyse en synthese . C verworven inzichten toepassen met betrekking tot analyse en synthese .	15 Analyse en synthese

DECR. NR.	LEERPLANDOELSTELLINGEN De leerlingen kunnen	LEERINHOUDEN
16	A openheid van geest ontwikkelen voor kunst vanuit de invalshoek kunst en wetenschap . B kunst 'lezen' in relatie tot kunst en wetenschap .. C verworven inzichten toepassen met betrekking tot kunst en wetenschap ..	16 Kunst en wetenschap
17	A openheid van geest ontwikkelen voor kunst vanuit de invalshoek de grenzen van het grensverleggende . B kunst 'lezen' in relatie tot de grenzen van het grensverleggende . C verworven inzichten toepassen met betrekking tot de grenzen van het grensverleggende .	17 De grenzen van het grensverleggende • Exces (overdrijven) • Crisis
18	adequaat omgaan met documentatie .	18 Documentatie • Bibliotheek • Internet • Interview, gesprek, ... • Andere
19	adequaat omgaan met communicatie en efficiëntie .	19 Communicatie en efficiëntie • Standpunten • Groepswerk • Co en/of peerevaluatie of/en educatie • Bespreken
20	Adequaat omgaan met het zelfsturende .	20 Zelfsturend • Zelfevaluatie • Autonoom handelen • Onderzoek en methode • Experiment • Interpretatie/interpreteren • Presentatie en verantwoording

PEDAGOGISCH-DIDACTISCHE WENKEN EN TIMING

Een leerplan is geen handboek maar een leidraad.

DOELSTELLINGGERICHTHEID

Algemene doelstellingen

Zij vormen oriënteringspunten en geven algemene richtlijnen aan met betrekking tot het vormingsresultaat dat uiteindelijk moet worden nagestreefd. (Vb algemene sleutelvaardigheden of voor het einde van een beroepsopleiding kan dit het profiel zijn van een beginnend beroepsbeoefenaar.)

Leerplandoelstellingen

De realisatie ervan kan door middel van een theoretische en/of praktische benadering worden bereikt.

Zij zijn een nadere differentiatie van de einddoelstellingen en vormen een schakel tussen de algemenere einddoelstelling en de concreet observeerbare lesdoelen.

Indien alle leerplandoelen bereikt zijn kan de leerkracht uitbreidingsdoelstellingen toevoegen. Deze doelen kunnen de leerplandoelstellingen en/of bepaalde leerinhouden verder uitdiepen of gericht zijn naar de specifieke, gespecialiseerde uitrusting van de school.

Leerinhouden

Alle aspecten van het vakgebied komen er aan bod.

Leerinhouden zijn een verduidelijking en aanvulling van leerplandoelstellingen en beschrijven er in feite de diepte en de breedte van. (Leerinhouden zijn een middel om leerplandoelstellingen te bereiken.)

Gezien de eigenheid van het vak is het noodzakelijk te werken met een open leerplan. Indien de leerkracht niet in staat is om alle leerinhouden in dezelfde mate aan bod te laten komen zal hij/zij een verantwoorde keuze maken. Hij/zij kan zich daarbij laten leiden door het profiel van de optie. In één praktische opdracht kunnen uiteraard meerdere leerinhouden van toepassing zijn.

De leraar moet er wel op toezien dat alle leerplandoelstellingen gerealiseerd of nagestreefd worden.

De geformuleerde leerinhouden zijn bouwstenen van de beeldtaal waarvan gebruik wordt gemaakt om de leerplandoelstellingen van het vak te realiseren. De taxonomie, die het gedragsniveau bepaalt, zal daarom worden gericht naar de graad, de onderwijsvorm en de optie in functie van het doel dat je voor ogen stelt.

De leerlijn

De leerlijn (*longitudinale planning van leerstof - op de lengte betrekking hebben*) is een volgorde van leermomenten voor een vak of vakonderdeel op basis van uitgangspunten/visie en afspraken. Bij het maken van een leerlijn moeten vooraf afspraken gedaan worden over vakinhoud (alles wat je door het vak wilt aanleren of ontwikkelen). Duidelijk moet zijn of vakinhoud in een bepaalde leerlijn volledig of beperkt aan de orde komt.

Een vak kan best opgesplitst worden in verschillende/meerdere leerlijnen. Bij dit vak kan dit eventueel gebeuren rond 'de kapstukken' of vakcomponenten. Ook in functie van studieperspectief, klasdifferentiatie,... kunnen leerlijnen uitgezet worden.

In een leerlijn zit weliswaar een volgorde van leermomenten, maar daarmee is niet gezegd dat alles van een bepaald aspect onmiddellijk door de leerlingen ontwikkeld en geleerd zal worden. Alles moet niet systematisch aan bod komen. Je kunt namelijk ook telkens een deel van hetzelfde aspect aanleren en later weer een deel aanbrengen.

Jaarplanimplementatie

Bij de aanvang van het schooljaar maakt de leraar een oordeelkundige keuze van de leerinhouden waarmee hij de vakgebonden en vakoverschrijdende doelstellingen wil realiseren (bij voorkeur na overleg met de vakgroep) en stelt een **jaar(vordering)plan** op waarin hij de leerstof op een evenwichtige wijze verdeelt over het beschikbare aantal lestijden.

Het is belangrijk dat alle leerplandoelstellingen aangegeven worden in het jaar(vordering)plan. Dit kan gerust gebeuren door het nummer vooraf te laten gaan aan de leerinhouden. (Niet echt in doelstellingsvorm uitschrijven, enkel verwijzen kan volstaan!)

Een jaar/graad(vordering)plan (werkdocument) omvat zeker

- schooljaar, school
- onderwijsvorm, graad, studierichting, (module), klas
- lestijden per week of contact -uren
- leerplancode /nummer
- leerlijnen met verwijzing naar de punten van het leerplan
- vakoverschrijdende verwijzingen
- tijdspreiding m.b.t. leerdoelen, inhouden en/of verwervingsniveaus (liefst over de gehele graad)
- aanstipbaarheid voor de vordering
- opmerkingen en aanpassingen (o.a. vervangingen, afwezigheden, extra initiatieven binnen en buiten de school, GWP, ...)

Lesdoelstellingen

Ze zijn het uitgangspunt van lesopdrachten. Bij de opstelling van lesdoelstellingen gaat de leerkracht uit van de leerplandoelstellingen en de leerinhouden. In tegenstelling tot leerplandoelstellingen worden de lesdoelstellingen in de lesvoorbereiding (als inleiding) geformuleerd in een concreet observeerbaar gedrag. De keuze en de volgorde van de lesdoelstellingen en de daaraan gekoppelde leerinhouden, didactische middelen en opdrachten, zijn niet bindend. Wel moet de moeilijkheidsgraad van het beheersen van elke doelstelling op zich of van een reeks samenhangende doelstellingen in de loop van de opleiding verhogen.

Bij het bepalen van een lesonderwerp waarbij enerzijds een technisch en anderzijds een creatief en inzichtelijk doel betrokken is, kan een keuze worden gemaakt uit een samenhang van verscheidene problemen (langs inductieve of deductieve weg).

Lesvoorbereiding

In de lesvoorbereiding drukt de leerkracht uit wat hij in een bepaalde les wil realiseren. Dat moet zeer concreet zijn zodat de leer- en vormingsprocessen (de didactische methode, de leerstof en de media) goed op elkaar afgestemd kunnen worden.

DIDACTISCHE AANPAK

Geïntegreerde aanpak

Verschillende vakken kunnen al dan niet op een geïntegreerde wijze aangeboden worden. (De verhouding in totale tijdsbesteding, op jaarbasis, blijft echter behouden.) Het is de keuze van de school, in overeenstemming met zijn profiel, om geïntegreerdheid in lesorganisatie toe te passen.

De lesgever tracht van zijn les een afgerond geheel te maken, opgebouwd rond lesfasen (herhalen, sensibiliseren, probleemstelling, aanbreng van nieuwe kennis, evaluatie,...). Hij verliest daarbij nooit uit het oog dat het leer- en/of productieproces, eerder dan het product zelf, centraal staat.

De leerkracht legt gedurende de begeleiding onder meer de nadruk op de verantwoorde keuze van materiaal en materieel, een efficiënte werkorganisatie, geregelde zelfevaluatie, precisie, orde en veiligheid. Het is aangewezen de leerling geregeld (tussentijds) te evalueren op zijn opgedane kennis en gemaakte vorderingen (dit volgens vooraf vastgelegde evaluatiecriteria).

Theoretische sessies worden ingelast naargelang de behoeften van de leerlingen en **bij voorkeur inspelend** op de actualiteit en **specifieke, optiegebonden inhouden**.

Bezoeken bij kunstenaars, aan tentoonstellingen en aan bedrijven zijn een nuttige aanvulling van de theoretische en praktische lessen.

Bij elke opdracht zorgt de leraar ervoor dat:

- de leerling kennis maakt met iets nieuws, zowel op het vlak van de techniek, de inhoud als van de vorm = kennismaking;
- de leerling ertoe wordt aangezet om te onderzoeken, studeren, begrijpen en oefenen = studie;
- de leerling nieuwe middelen om zijn opdracht te realiseren ontdekt en toepast = toepassing.

Belangrijk is dat de opdrachten een bevragend karakter hebben. De leerstofafbakening is geen strak schema maar laat ruimte voor een dynamische en creatieve aanpak door de leraar.

ICT

Informatie en communicatietechnologie biedt een schat aan mogelijkheden.

Nooit inzetten van het internet bij het verzamelen van documentatie en informatie is ondenkbaar.

ADMINISTRATIE

- In een **jaarplanning** geeft de leerkracht aan hoe hij de leerinhouden zal verdelen over de ervoor voorziene lestijden. Regelmatig gaat hij na of alle geplande inhouden binnen de voorziene tijd gerealiseerd worden. Dergelijk jaarplan is geen strak keurslijf, eventuele tussentijdse correcties en aanpassingen blijven mogelijk.

- De **leerkracht** houdt een **agenda** bij waarin de te behandelen opdrachten, doelstellinggerichtheid en inhouden (met verwijzing naar leerplanitems) per lesdag vermeld zijn.

- In een **evaluatieschrift** noteert hij naast de beginsituatie, de positieve vorderingen, het procesgerichte, de sleutelvaardigheden, de doelgerichtheid, de eventuele tekorten, remediëring en opvolging van elke leerling. Op deze wijze verkrijgt men een beter zicht op de leerwinst.

Tevens registreert de leerkracht op een vertrouwelijke wijze (*vb een persoonlijke steekkaart die conform de wet op de privacy wordt gehanteerd*) in het kader van de klassenraden, oudergesprekken, de leerlingbegeleiding en volgsysteem in functie van ondersteuning van het leerproces zeker volgende items:

- leren leren (studietips, planning, methode, enz.);
- omgaan met verschillen (beginsituatie, taalachterstand);
- gedragsproblemen, leerproblemen, psychosociale problemen, enz.;
- remediëring (inhaallessen, feedback van toetsen en proefwerken, enz.);
- studiekeuzebegeleiding (oriëntering, adviezen enz.);
- andere aspecten of elementen in verband met leerlingenbegeleiding.

• In een **werkmap** bewaart hij zijn cursussen, verwijzingen naar en/of voorbeelden van didactisch materiaal, een beschrijving en timing van de gegeven opdrachten en een tijdsindeling per vak.

Bij betwistingen over beoordelingen of sanctionering kan de lesgever steeds een beroep doen op de administratieve documenten. Gecorrigeerde en besproken werken, remediëring en opvolging, de werkmap, examenkopijen, examenvragen en modelantwoorden bieden in dergelijk geval een extra steun.

• **Overzicht van de basisdocumenten:**

- eigen agenda en die van de leerlingen;
- eigen werkmap(pen) met cursussen, lesvoorbereiding, opdrachtbeschrijvingen, graad/jaarplanning...;
- de gecorrigeerde taken en overhoringen;
- kopijen van examens en tussentijdse toetsen;
- vragen en de modelantwoorden;
- evaluatieschrift met vermelding van de gebruikte evaluatiecriteria;
- schriftelijke verwittigingen van de leerling;
- remediëring en opvolging (best schriftelijk kenbaar gemaakt aan leerling en ouder);
- werkschriften, werkmappen, kaften of documentatiemappen van de leerlingen;
- gerealiseerde werken, opdrachten, voorstudies, enz.
- contactafdrukken, foto's, video's, films, geluidsopnames, enz.

• De **agenda's van de leerlingen** worden ingevuld in relatie tot de leerplaninhouden of doelen, voor de dag dat de les moet gekend of het werk moet gemaakt zijn. Andere vermeldingen volgens de eigenheid van de school. Aan te raden is een genummerd overzicht van taken achteraan in de agenda op te nemen.

De leerkracht zal regelmatig en bij wijze van steekproef de werkmappen en de agenda's van de leerlingen controleren.

• De leerling legt minstens één werkmap aan.

In de **leerlingenwerkmap** vindt men o.m.:

- omschrijving van de opdracht(en) of thema('s) + uit te voeren taken;
- de leerinhoud, verklaring en beoordelingscriteria van de opdrachten;
- theoretische toelichtingen, incl. verklaring van woorden en/of begrippen en cursussen;
- documentatie en illustraties i.v.m. de opdrachten, eventueel specifieke bibliografie;
- schetsen, voorstudies, gebruikte bronnen en/of voorbeelden, een kopij van het bereikte resultaat;
- de beknopte verantwoording of legitimatie van eventueel onderzoek;
- planning en/of tijdspad.

Dergelijke leerlingenwerkmap biedt o.m. de volgende voordelen:

- leerling en leerkracht kunnen op elk ogenblik nagaan welke opdrachten werden uitgevoerd;
- leerling en leerkracht kunnen steeds nagaan hoe een werk uitgaande van een opdracht is geëvolueerd;
- leerling en leerkracht kunnen steeds nagaan hoe de leerwinst, de verworven vaardigheden en de doelstellingrealisatie in al zijn stadia over de tijd werd gerealiseerd;

-
- de leerling heeft een verklarende lijst van vaktermen en -begrippen, beschrijvingen, illustraties, materieel en materiaal;
 - de leerling kan tot een beter inzicht komen in eigen en andermans werk met behulp van de genoteerde analyse en besprekingen van uitgevoerde opdrachten.

Het werkschrift blijft behouden gedurende de volledige opleiding. Aantekeningen dienen kort en bondig te zijn.

Daar er voortdurend documenten van uiteenlopende aard aan het schrift worden toegevoegd, is een ringmap aan te bevelen.

Handboeken zijn, naast divers audiovisueel materiaal, hulpmiddelen die de realisatie van het leerplan ondersteunen.

VAKGROEPWERKING

Vermits naast het realiseren van specifieke doelstellingen van het vak, regelmatig linken gelegd worden naar de gevolgde specialiteit (o.a. via inhoud van opdrachten..), is het noodzakelijk dat de leerkracht regelmatig deelneemt aan een vakgroepwerking binnen de optie in kwestie. Enkel communicatie met vakspecialisten (binnen en buiten de optie/school) kan voldoende inzicht in de betreffende specialiteit verschaffen. Vakgroepwerking zal bijdragen tot een zinvolle invulling van de opdrachten.

Tip: het is wenselijk de vakgroepwerking op een frequente basis verloopt. Hanteer eventueel hierbij het SMART- principe. [Specifiek (beperkt en concreet) / Meetbaar (duidelijk) / Aanvaardbaar / Realistisch / Tijd uitvoerbaar in een bepaalde tijd]

Items waar de vakgroep zeker aandacht dient te besteden zijn:

- de verticale samenhang¹ in de leerplanrealisatie
- de horizontale samenhang² in de leerplanrealisatie (bijvoorbeeld parallele lesgroepen, afstemming van technische en praktische vakken op elkaar);
- de concrete initiatieven die worden genomen die de grenzen tussen **uw** vak en andere vakken doorbreken;
- initiatieven die worden genomen met het oog op het nastreven van de vakoverschrijdende eindtermen/ontwikkelingsdoelen in uw vak/uw specialiteit/uw studierichting.
- nagaan en melden in hoever de beschikbare infrastructuur en de beschikbare leermiddelen aan de minimale leerplanvereisten voldoen;
- afspraken maken met betrekking tot:
 - het gebruik van (vak)lokalen, werkplaatsen, ICT-lokalen, de mediatheek, de videotheek enz.;
 - het gebruik van leermiddelen;
- een visiegerichtheid met betrekking tot:
 - de navolging van veiligheid - en hygiënevoorschriften;
 - andere.

¹ **Verticale samenhang** wordt gerealiseerd, doordat systematisch relaties en verbanden worden aangetoond tussen de leerinhouden en vaardigheden van de opeenvolgende leerjaren of opeenvolgende modules.

² **Horizontale samenhang** wordt gerealiseerd, doordat systematisch relaties en verbanden worden aangetoond tussen leerinhouden en vaardigheden van verschillende onderdelen binnen een vakgebied en van onderdelen uit verschillende vakgebieden.

-
- nemen van initiatieven met betrekking tot het bevorderen van leerplanrealisatie zoals:
 - leermiddelen die in het leerplan als wenselijk worden omschreven.
 - organisatorische maatregelen of initiatieven (bv. roostering, bedrijfsbezoeken enz.),
 - andere aspecten.
 - nagaan van factoren of initiatieven die de leerplanrealisatie belemmeren (specificeer, situeer en meld de problematiek).
 - afspraken en initiatieven van de vakgroep met betrekking tot:
 - leren leren (studietips, planning, methode, enz.);
 - omgaan met verschillen (beginsituatie, taalachterstand);
 - gedragsproblemen, leerproblemen, psychosociale problemen, enz.;
 - remediëring (inhaallessen, feedback van toetsen en proefwerken, enz.);
 - studiekeuzebegeleiding (oriëntering, adviezen enz.).
 - andere aspecten of elementen in verband met leerlingenbegeleiding
 - leerlingenevaluatie in verband met uw vak of specialiteit binnen de visiegerichtheid van de school
 - Vermeld de afspraken en initiatieven van de vakgroep met betrekking tot evaluatie. Actualiseer bestaande werkdocumenten in functie van afspraken en initiatieven.

Afspraken en initiatieven over o.a.:

- organisatie (dagelijks werk, proefwerken, permanente evaluatie enz.);
- te evalueren aspecten in relatie tot leerplandoelstellingen, eindtermen en ontwikkelingsdoelen:
- kennis;
- inzicht;
- vaardigheden;
- toepassingen;
- attitudes;
- visie op en aanpak van jury's;
- evaluatienormen en -criteria (verhouding dagelijks werk / proefwerken, verhouding kennis / inzicht / vaardigheden/toepassingen / attitudes enz.);
- andere aspecten

Meer info in ondersteuningsdocumenten van onze Pedagogische Begeleidingsdienst (www.rago.be).
Zie ook de vigerende regelgeving (www.ond.vlaanderen.be).

MINIMALE MATERIËLE VEREISTEN¹

Volgende opsomming is niet limitatief.

ruim, licht lokaal met mogelijkheid tot verduisteren;
stromend water met aangepaste wasbak;
afwasbaar bord, gedeeltelijk geruit, een wit bord voor projectie, een prik- of magneetbord;
werktafels met stoelen voor leerlingen;
afsluitbare opbergkasten;
audiovisuele middelen:
projectietoestel;
geluidstoestel;
naslagwerken (klasbibliotheek met kunsttijdschriften, vaktijdschriften, CD, CD-rom, DVD, enz.).

Algemene opmerkingen:

De behoeften zijn groot, de middelen doorgaans beperkt. Men hoeft niet te overdrijven maar beneden een bepaald uitrustingsniveau kan geen ernstig werk geleverd worden. Een weldoordacht en rationeel gebruik van de beschikbare financiële middelen dringt zich op. Dit leerplan kan een school niets opleggen betreffende de aanbesteding van de fondsen. Een aanvaardbare minimumuitrusting is echter noodzakelijk. Het strekt tot aanbeveling om de vakleraren via de vakwerkgroep advies te vragen aangaande het stellen van prioriteiten binnen het begrootte budget.

1 Inzake veiligheid is de volgende wetgeving van toepassing:

- Codex (Wet welzijn op het werk)
- ARAB (Algemeen Reglement voor de Arbeidsbescherming)
- AREI (Algemeen Reglement op de Elektrische Installaties)
- Vlare. (Vlaams reglement betreffende de milieuvergunningen (1) en de milieuhygiëne (2)).

Deze wetgeving bevat de technische voorschriften die in acht moeten genomen worden m.b.t.:

- de uitrusting en inrichting van de lokalen;
- de aankoop en het gebruik van toestellen, materiaal en materieel.

Zij schrijven voor dat:

- duidelijke Nederlandstalige handleidingen en een technisch dossier aanwezig moeten zijn;
- alle gebruikers de werkinstructies en onderhoudsvoorschriften dienen te kennen en correct kunnen toepassen;
- de collectieve veiligheidsvoorschriften nooit mogen gemanipuleerd worden;
- de persoonlijke beschermingsmiddelen aanwezig moeten zijn en gedragen worden, daar waar de wetgeving het vereist.

EVALUATIE

Principes

Evaluatie is een onontbeerlijk element van het leer- en vormingsproces.

De eind- en leerplandoelstellingen zijn het uitgangspunt voor de evaluatie.

De evaluatie geschiedt op basis van de vigerende regelgeving.

In het derde jaar van de graad is de evaluatie tevens een middel om na te gaan of een eventuele studiekeuze naar volgend jaar gemotiveerd en verantwoord is.

Doel

Het moet leerlingen in staat stellen een duidelijk inzicht te verwerven in de vordering van hun specifieke kennis en vaardigheden en in de ontwikkeling van hun gedragspatronen. Het is meer dan een selectiemiddel, het heeft ook een diagnosticerende, een begeleidende en een remediërende functie.

De eisen van een kwalitatieve evaluatie

Gezien het einddoel van een leerproces het levenslang en levensbreed leren is, moeten een aantal belangrijke componenten in acht genomen worden:

- het verwerven van zelfkennis via reflectie over het eigen leerproces.
- het leren gebruiken van leerstrategieën.
- verantwoordelijkheid leren nemen voor elke leeractiviteit en de beoordeling ervan.
- Leerlingen/cursisten laten leren uit nieuwsgierigheid.

Validiteit in functie van kenmerken van een goede evaluatie:

- **Inhoudsvaliditeit** of doelstellingenrepresentativiteit: een goede evaluatie weerspiegelt de totale leerinhoud.
- **Begripsvaliditeit**: worden de beoogde kenmerken of vaardigheden door de leerling bereikt. Kies de juiste vaardigheid in functie naar wat je wenst te beoordelen. Vb praktische vaardigheden doet men niet met een schriftelijke toets.
- **Voorspelbaarheid** (predictieve validiteit): kan een evaluatiemethode een andere variabele voorspellen?
- **Levensechtheid**: opdracht wordt als betekenisvol en waardevol ervaren.

Betrouwbaarheid in functie van kenmerken van een goede evaluatie:

- **Objectiviteit**: krijgt elke leerling de zelfde kansen?
- **Doorzichtigheid**: duidelijkheid omtrent de vooropgestelde doelstellingen. Hoe en wat controleren!
- **Normering**: evaluatiestandaarden (zowel procesmatig als productmatig). Welke prestatie leidt tot een uitmuntende score? Is er duidelijkheid over de evaluatiestandaarden.
- **Billijkheid**: realiteitszin.

De eisen van de juridische beginselen

- het zorgvuldigheidsbeginsel (technisch nauwkeurig, correct, objectief gelijkberechtigend...)
- de redelijkheid (aanvaardbare moeilijkheidsgraad van de evaluatie, relativiteit van de beoordeling)
- de gelijke behandeling, zowel op klas als op schoolniveau, in die zin dat alle leerlingen gelijke kansen krijgen en dat elke individuele beslissing gemotiveerd wordt door het studiereglement.
- het inzagerecht (dwingend recht voor de leerling)
- de motiveringsplicht (absolute verplichting bij de eindbeoordeling)
- het recht op verdediging (zie bestaande procedures in het kader van "De Rechten van het Kind").

De leerling-gerichte functie

Naast de aandacht voor de kwaliteit en zorg voor juridische beginselen van de evaluatie moet elke leraar zich ook telkens weer bezinnen over de beoogde functies van de evaluatie.

Deze beoogde functies zijn:

- begeleiden van het leerproces (diagnose, bijsturing, remediëring, zelfreflectie...)
- beoordeling van de leerprestatie (registreren, reflecteren, interpreteren, besluiten,...)
- achterhalen van de leerwinst
- eindbeslissing (delibererende klassenraad (slagen/niet-slagen, oriënteren, adviseren...))

Concreet

Bij de aanvang van elk schooljaar moeten de ouders en de leerlingen op de hoogte gebracht worden over de manier van evalueren. Dit moet duidelijk in overeenstemming zijn met het studiereglement dat als onderdeel van het schoolreglement ter ondertekening aan de ouders wordt voorgelegd.

(De relatie tussen vakken en subvakken zal hierbij niet uit het oog worden verloren!)

Via evaluatie bepaalt de leraar, al dan niet in samenspraak met de leerlingen, in welke mate de concreet gestelde doelen bereikt zijn of de leerling hanteert een zelfevaluatie.

Een positieve evaluatie gaat uit van hetgeen de leerling heeft bijgeleerd (leerwinst) , niet van de tekorten.

De evaluatie bestaat erin het werkproces van de leerling te toetsen aan de opdracht en omgekeerd.

Voor permanente en objectieve evaluatie is het aangewezen te kunnen steunen op concrete evaluatiegegevens. Evaluatiecriteria die bij voorkeur opgesteld worden door de vakwerkgroep in samenspraak met de directie. Het is aanbevolen om via de agenda van de leerling de evaluatieprestaties met bijhorende criteria aan de ouders mee te delen.

Herhalingsbeurten kunnen aangevuld worden met korte schriftelijke overhoringen, praktijkopdrachten, mondelinge beurten, punten voor observatiegegevens, orde en/of medewerking.

Hierbij is het ook nuttig voortdurend aandacht te besteden aan zelfevaluatie van de leerlingen.

Proceसेvaluatie kan best gebeuren aan de hand van het verloop van de praktijkopdrachten.

Observatie van het affectieve gedrag van de leerling kan aanleiding geven tot aanpassing van een evaluatiecijfer.

Door classificatie van evaluatievragen en/of- opdrachten volgens de taxonomie (kennen, kunnen en zijn) zal de leraar in staat zijn het doel van zijn evaluatie te bereiken.

Theoretische leerinhouden (bv. technologie) kunnen worden geëvalueerd via schriftelijke proeven. Korte opdrachten en vragen die peilen naar inzicht krijgen daarbij de voorkeur. Indien de bevraging mondeling gebeurt, zal van de bevraging en de evaluatiewijze een degelijke registratie gebeuren. Deze registratie zal tevens bewaard worden samen met andere evaluatiegegevens conform de fungerende regelgeving.

Voor praktijkopdrachten kan het examen vervangen worden door een beoordeling van de in een duidelijk afgebakende periode (examenperiode bvb.) gerealiseerde opdracht. Dit dient te gebeuren conform het studiereglement van de school. Bij elke evaluatie houdt de leerkracht niet alleen rekening met de technische uitvoering maar ook met de voorafgaande werkfasen en met de inbreng van persoonlijke creativiteit. De ideevorming, de onderzoeks- en uitvoeringsfasen gedurende de realisatie van die opdrachten (het proces) zijn daarbij minstens even belangrijk als het gepresenteerde werk (het product). De examenpunten zijn een samenstelling, volgens minimum vier parameters, waarbij geen enkele parameter meer dan 50% van het maximumtotaal bedraagt. De cijfers van deze parameters blijven aantrekbaar.

De evaluatiemomenten worden per school bepaald. Mogelijke evaluatiemomenten zijn:

- evaluatie van de dagelijkse inzet en het verwerken van de gegeven lessen: punten dagelijks werk (zinnig commentaar en volledige remediëring);
- evaluatie waar de punten voor langere periodes vermeld staan: examenpunten (vermelden van commentaar, remediëring en klasgemiddelden).

Het integreren van een procesbeoordeling met betrekking tot de vakoverschrijdende aspecten is een noodzaak voor het verkrijgen van een totaalevaluatie van de leerling.

Beoordelen:

Het toekennen van een waardering aan een geleverde prestatie. Deze waardering kan uitgedrukt worden in een cijfer of in een verbale kwalificatie.

Correctievoorschrift:

- Is een lijst met richtlijnen voor de beoordelaar(s).
- Bij schriftelijke toetsing bestaat het correctievoorschrift uit:
 - een antwoordmodel* (bij open vragen)
 - een correctiesleutel (bij meerkeuzevragen)
 - een scoringsvoorschrift (met bijhorende secuur**)
 - een beoordelaarinstrument (middel om het geheel te registreren)
- Bij mondelinge of praktijktoets is er in plaats van een antwoordmodel* of correctiesleutel een beoordelingsschema opgenomen.

* =Het antwoordmodel is een opsomming van goede, soms van minder goede en foute antwoorden bij open vragen, bedoeld als richtlijn voor de beoordelaar. Het antwoordmodel is een onderdeel van het correctievoorschrift.

**= De cesuur is de grens tussen de hoogste toetsscore waaraan een onvoldoende, en de laagste toetsscore waaraan een voldoende wordt toegekend.

BIBLIOGRAFIE

Tijdschriften.

- AAA, Arts Antiques Auctions, JP Contré, BD. E. Manchtens 79, 1000 Brussel
- Art Das Kunstmagazin, Am Baumwall 11, 20459 Hamburg
- Art in America, PO Box 10902, Des Moines, Iowa 50340
- Artpress, Rue Saint Simon 2, 75007 Paris
- Arts, *Actualités magazine*, Rue Villeneuve 21, 92110 Clichy
- Beaux Arts, *Le magazine de l'actualité*, Tour Montparnasse 33, Av. du Maine 75755 Paris
- Connaissance des Arts, Société Française de Promotion Artistique, Rue de Ponthien 25, 75008 Paris
- Dada, *Kunsttijdschrift voor kinderen*, Lotte Vandeweerd, Anjelierstraat 77, 9000 Gent
- De Facto, *Tijdschrift voor Kunstgeschiedenis en Archeologie*, JW Wilsonstraat 80, Brussel
- De Vrienden van de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, *Driemaandelijks tijdschrift*, Regentschapstraat 18, 1000 Brussel
- Flash Art, Via Carlo Farini 68, 20159 Milano
- Het andere meubel, *Tijdschrift voor de echte meubelliefhebber*, Heuvel 37, 9260 Schellebelle
- Kunstbeeld, *Tijdschrift voor beeldende kunst*, Joh. Verhulststraat 101, 1071 MX Amsterdam
- Kunst en Cultuur, *Tijdschrift*, Paleis voor Schone Kunsten, Koningstraat 10, 1000 Brussel
- Le Journal des Arts, Avenue Villemain 23, 75014 Paris
- L'Oeil, *Magazine international D'art*, Rue Guichard 10, 75116 Paris
- Metropolis M, *Tijdschrift voor hedendaagse kunst*, Postbus 19263, 3501 DG Utrecht
- Modern Painters, Central Books, 99 Walls Road, London E 95 LN
- Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen, *Driemaandelijks tijdschrift*, Kasteelstraat 97, 8700 Tielt
- Ra, *The Royal Academy Magazine*, London
- Universe des Arts, *Magazine de l'information artistique*, Avenue René Coty 14, 75014 Paris
- Vitrine, *Tijdschrift Openbaar Kunstbezit*, Postbus 30446, 2500 GK Den Haag

Boeken:

Beeldbeschouwing: algemeen

	<i>Van Altamira tot Heden</i>	Nederlandse Boekhandel	ISBN 90-289-9533-2
BEX, FLORENT	<i>Kunst in België na 1975</i>	Mercatorfonds, Antwerpen 2001, 438p	ISBN 90 6153 505 0
DE VISSER, AD	<i>De tweede helft beeldende kunst na 1945</i>	Sun- Kritik Nijmegen 1998	ISBN 90 6168 614 8 ISBN 90 6303 783X
FRAYLING, C. & H.; VAN DER MEER, R.	<i>Het Kunst Pakket</i>	De Brink, Ploegsma Amsterdam 1992	ISBN 90 216 7071 2
GEIRLANDT, KAREL	<i>Kunst in België na 1945</i>	Mercatorfonds, Antwerpen 1983,2001, 448p	ISBN 90 6153 507 0
GIELEN, PASCAL	<i>Kunst in netwerken (Artistieke selecties in de hedendaagse dans en beeldende kunst)</i>	LannooCampus Heverlee-Leuven, 2003, 264p	ISBN 90 209 5559-4
PAS, JOHAN	<i>Buiten & binnen (Visie op en door het actuele landschap)</i>	Koninklijke Vereniging voor Natuur- en Stedenschoon, Koningin Astridlaan 24 Antwerpen 1998, 78p	ISBN 90-76514-01-0
TUCKER, WILLIAM	<i>De taal van de beeldhouwkunst</i>	Sun- Kritik Nijmegen 1999	ISBN 90 6168 637 7
VAN OS, HENK	<i>Beeldenstorm (1-5) (begeleidt AVRO – televisie programma)</i>	Amsterdam University Press	ISBN 90 5356 248 6
VAN DAMME, CLAIRE	<i>Mythische sporen in de hedendaagse kunst</i>	Academia Press Gent, 1996, 200p	ISBN 90-382-0086-2
VAN DAMME, CLAIRE	<i>Papier (Beeld en ruimte. Behoud en recyclage)</i>	Academia Press Gent, 1997, 95p	ISBN 90-382-0127-3
VAN DAMME, PAUL; KNOCKAERT, YVES	<i>Kunst & co</i>	Pelckmans Kapellen, 2004, ca.144p eerste druk	ISBN 90-28930841
VANDE VEIRE FRANK	<i>Als in een donkere spiegel – de kunst in de moderne filosofie</i>	Sun, 356p	ISBN 90-58750574
HOVING, THOMAS	<i>Kunst voor Dummies</i>	Pearson Education, Amsterdam 2000, 422p	ISBN 90 430 0167 8
WOLFRAM, EDDIE	<i>De collage (Geschiedenis van een kunsttechniek 1907-heden)</i>	Gaade, Amerongen 1975, 192p.	ISBN 90 6017 511 5

Opvoeding en onderwijs: algemeen

ADRIAANSSENS, PETER	<i>Van hieraf mag je gaan (over het opvoeden van tieners)</i>	Uitgeverij Lannoo, 2002	ISBN 90-209-3887-8
BAERT, KAREL	<i>ADHD (Op één spoor?)</i>	Garant Uitgevers, EB Apeldoorn /Antwerpen vroeger Leuven, 2002, 78p	ISBN 90-441-1255-4
DOCHY, FILIP; SCHELFHOUT, wOUTER.Jansens? Steven	<i>Anders evalueren, Assessment in de onderwijspraktijk</i>	Uitgeverij Lannoo campus, Heverlee-Leuven, 2003, 136p	ISBN 90 209 5348 6
VERMEULEN, PETER; FINK,CHRISTOPH	<i>Dialogica Autisme < = >Kunst</i>	Uitgeverij EPO Lange Pastoorstraat 25-27 2600 Berchem, 2003, 158p	ISBN 90 6645 262 8

Beeldbeschouwing: onderwijskundig

DE JONG, KLAAS	<i>WateenKunst! (Twaalf toppers uit de moderne kunst)</i>	Gottmer, Haarlem 2001, 64p.	ISBN 90 257 3279 8
INITIATIEFGROEP MUSEA & ONDERWIJS & SMOLDERS, FRANS	<i>Museum en onderwijs (Ervaringen en handreikingen voor museumbezoek)</i>	Garant Uitgevers, EB Apeldoorn /Antwerpen vroeger Leuven, 1999, 139p	ISBN 90-5350-931-3
DEWULF, BERNARD	<i>Bijlichtingen (Kijken naar schilders)</i>	Atlas, Amsterdam/Antwerpen, 2001, 199p.	ISBN 90 450 0593x
MEYKENS,SIMONE; CLUCKERS GASTON	<i>Kindertekeningen in ontwikkelingspsychologie en diagnostisch perspectief</i>	Acco Leuven / Leusden 2000 herwerkte uitgave175p	ISBN 90-334-4515-8
SCHASFOORT, BEN	<i>Tekenen en didactiek,</i>	Wolters-Noordhoff, , Groningen 1993, 248p.	ISBN 90-01-77311-7
SCHASFOORT, BEN	<i>Beeldonderwijs en didactiek</i>	Wolters-Noordhoff, , Groningen 1999, 351p.	ISBN 90-01-77312 -5
SALOMONS, COOS e.a.	<i>Arti (Leerlingenboek kunstbeschouwing en kunstgeschiedenis)</i>	Meulenhoff Educatief, Amsterdam 1992,180p.	ISBN 90 280 5680 7
VOLKERT, KEIJSPER	<i>Arti (Praktijkboek tekenen & Documentenhandboek tekenen)</i>	Meulenhoff Educatief, Amsterdam 1992	ISBN 90 280-1363-6 ISBN 90 280-5708-0

VAN DER HEIJDEN, PIETER	<i>Arti (havo/vwo kunstboek >blauw)</i>	ThiemeMeulenhoff, Utrecht/Zutphen, 2002, 168p. 3 ^{de} druk	ISBN 90-06-48153-X
VAN WOERKOM, VINCENT	<i>Arti (vmbo kunstboek >rood)</i>	ThiemeMeulenhoff, Utrecht/Zutphen, 2002, 144p. 3 ^{de} druk	ISBN 90-06-48154-8
VOLKERT, KEIJSPER SALOMONS, COOS e.a.	<i>Arti (Praktijkboek handenarbeid & Documentenhandboek handenarbeid)</i>	Meulenhoff Educatief, Amsterdam 1992	ISBN 90 280 ISBN 90 280

Beeldbeschouwing: architectuur

	<i>Wonen met kunst</i>	Beta-plus,Edingen 2002, 224p	ISBN 90 802 216-7-8
LEERING, JEAN	<i>Beeldarchitectuur en kunst. (Het samengaan van architectuur en beeldende kunst.)</i>	Thoth, Bussum 2001, 415p	ISBN 90 6868 276 8
WESTGATE, ALICE	<i>De complete kleurenwijzer voor het interieur</i>	Libero, AB Hedel 2000, 191p	ISBN 90-5764-067-8

Beeldbeschouwing: elektronische kunst

Muller, ANJA; POST,MAAIKE	<i>Boek voor de elektronische kunst</i>	<i>De Balie,Kleine- Gartmanplantsoen 10, 1017 RR Amsterdam, 2000, 184p</i>	ISBN 90-6617-254-1

Licht en kleur

GERRITSEN, F., ZOMEN en KEUNIG, E.,	<i>Het Fenomeen Kleur Kleur</i>	Cantecleer / De bilt 2 ^{de} druk	ISBN 90-21113-0055-9 ISBN 90-210-3930-3
CATTAROZZI, MARCO	<i>Kleurmanagement (Hét boek voor kleurmanagement met ICC-profielen in de praktijk)</i>	Easy Computing, Brussel, 2002, 320p, 1 ^{ste} druk	ISBN 90-5167-395-7
HEIDELBERG	<i>Kleur en kwaliteit</i>	Plantin, Kareelovenlaan 5, 1140 Brussel (Evere) 02/727.31.11	

Creatief denken:

BYTTEBIER, IGOR	<i>Creativiteit HOE?ZO!</i>	Lannoo, Tielt 2002, 280p.	ISBN 90 209 5017-7
FRAYLING, C. & H.; VAN DER MEER, R.	<i>Het Kunst Pakket</i>	De Brink, Ploegsma Amsterdam 1992	ISBN 90 216 7071 2
GELB, J. MICHAEL	<i>Denken als Leonardo da Vinci</i>	De Kern, Baarn 1999	ISBN 90 325 0684 6
HOVING, THOMAS	<i>Kunst voor Dummies</i>	Pearson Education, Amsterdam 2000, 422p	ISBN 90 430 0167 8
MOLLY W, JOSS	<i>Creatief Ontwerpen Kwaliteit in presentaties</i>	Academic Service, Shoonthoven 2000	ISBN 90 395 1370 8
PARKER, ROGER C.	<i>Creatief Ontwerpen Kwaliteit in druk</i>	Academic Service, Shoonthoven 2000	ISBN 90 395 1369 4

CD-ROM:

VAN ONNA, JOS JACOBSE, ANKY	<i>LAAT MAAR ZIEN</i>	WOLTERS NOORDHOFF bv/SLO 2001	ISBN 90 01 794025

Internet:

- www.boekenwereld.com
- www.malmberg.nl
- www.plantin.be
- www.pearsoneducation.nl
- www.garant-uitgevers.be
- www.goc.nl
- www.sip.be

- www.rago.be